

DIZAJN I KULTURNA OKOLINA 21. STOLJEĆA

MATKO MEŠTROVIĆ

Posve jednostavno pitanje - kojemu povijesnom vremenu pripadamo i u kojemu društvenom prostoru živimo - zateći će nas u posvemašnjem nesnalaženju onoga časa kad se s njim zaista suočimo. Kulturni i/ili ideološki obrasci, naime, priskrbljuju nam odgovore prije nego što je pitanje osviješteno, štoviše, priječe nam priliku za susret s njim. Jer ono uvijek implicira protegnuće preko naše vlastite moguće sabranosti i ljudske dosegnutosti: od kada smo ovdje i kamo idemo, gdje smo sada i kad ćemo tamo nekamo dospjeti. Granice društvenog postojanja i smjer povijesnog kretanja - kategorije posve relativne dokučivosti - pretapaju se u vremenu/prostoru mogućega društvenog djelovanja. Ako se i pitamo dokle se i kako to djelovanje prostire, ne pitamo time što je to što se u nama pita niti kome/čemu upućuje pitanje.

1. Što je Morris htio promovirati?

Svojedobno, William Morris bio se odlučio na rijedak podvig: predočiti sebi i svojim suvremenici sliku nadolazećeg novog društva u kojemu je želio, makar u snu, proživjeti barem jedan dan. Izvijestio ih je o tome u prvom licu, u svojoj utopističkoj romansi "Vijesti iz nigdje", objavljenoj 1890. godine.

Prvo što im saopćuje o tom društvu budućnosti, u kojemu se preko noći zatekao, jest da u njemu nema tvorničkih dimnjaka iz kojih suklja dim ni zaglušujuće buke mehaničkih postrojenja. Slumovi su pretvoreni u zelene livade a u bistroj londonskoj rijeci lososa ima i za izlov.

Ljudi nove generacije kršna su i zdrava tijela, lagodno žive i svestrano se razvijaju u razumnu odnošenju spram prirode. Svakome je od njih svaka informacija po želji dostupna i svatko ima dovoljno vremena za obrazovanje i vlastiti rast. Ljudi posljednjeg doba civilizacije, kaže Morris, bili su zapali u začarani krug proizvodnje roba. Od svoje izvanredne sposobnosti za proizvodnju stvorili su sistem kupovanja i prodavanja, nazvan Svjetskim tržištem, a ono, jednom pokrenuto, prisililo ih je da izrađuju sve više tih roba, bile im one potrebne ili ne, što iziskuje goleme količine rada da bi se taj naopaki sistem održao. Zemlje u krugu "civilizacije" preplavljene su tim pobačajima tržišta, a sila i prevara neštedimice su primjenjivane da bi mu se otvorile i zemlje izvan toga kruga(1).

Tako je prije stotinu godina Morris gledao na 21. stoljeće, u kojem se razdoblju po njegovu najdubljem uvjerenju morao ostvariti prijelaz "iz komercijalnog ropstva u slobodu". Za njega nije bilo nikakve dvojbe o moralnoj neumitnosti te radikalne promjene, jer ju je nosila silna težnja ljudi za slobodom i jednakosti, "srodna nerazumnoj strasti ljubavnika". Tu aspiraciju za potpunom jednakosti kao "bitnim vezivom sretnoga ljudskog društva" Morris je opsesivno povezivao sa zahtjevom da svaki rad mora zadobiti značajke umjetničkog rada. I ne znajući znanstveno objasniti o čemu je riječ, on je u zarobljenosti rada u robnom obliku naslućivao epohalnu boljku: ljudi koji žive tako da "prirodu", živu i neživu, gledaju kao jednu stvar, a čovječanstvo kao drugu, nastojat će i "prirodu" učiniti svojom robom jer smatraju da je ona nešto izvan njih(2).

2. Ta bliska budućnost!

Na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Princetonu, 5. siječnja 1966. godine, Tomas Maldonado održao je predavanje pod intrigantnim naslovom "Kako se boriti protiv samozadovoljstva u obrazovanju dizajnera?". Tada je još bio aktivan na Hochschule für Gestaltung u Ulmu, vodećoj školi dizajna u svijetu, koja će dvije godine kasnije zbog svojih radikalnih stavova biti dovedena u pitanje a zatim i zatvorena. Maldonado je smatrao da je najhitniji zadatak razjasniti ideju dizajna okoline kako bi se obrazovanje dizajnera oslobodilo dvosmislenosti i proturječja. Upozorio je na spoznaje ekologa da je naš habitat otvoreni sistem što ga čine i živi i neživi agensi, te da je nužno koncipirati jedan novi tip mediokozmosa u kojemu bi se mogao optimalizirati ne samo sistem objekata nego i sistem čovjeka.

Tome će na ruku ići znanost i tehnologija koja će radikalno izmijeniti strukturu čovjekove okoline i omogućiti pojavu posthistorijskog, postpismenog i postpolitičkog čovjeka. Izražavajući znatnu skepsu prema takvim prognozama, Maldonado je ponovio svoje uvjerenje da će budući razvoj svijeta ovisiti o našoj akciji i o stupnju njezine djelotvornosti. Naglasio je da su se kriteriji djelotvornosti promijenili, djelotvorno ponašanje više ne djeluje "redukcijom" nego "diferencijom", pa se stoga i naš zadatak sastoji u tome da iza maske jednostavnosti otkrivamo složenost.

Shodno takvu promišljanju Maldonado je predložio definiciju čovjekove okoline kao složenog sistema što ga čine međuzavisni podsystemi čije će cjelovito poimanje omogućiti kritiku svakog partikularizma(3). Maldonadova gledišta nisu ostala bez odjeka. Napor da teorijski domisli latentne preokupacije dizajnera preciznijim i obuhvatnijim definiranjem stila i značenja njihove djelatnosti zacijelo je pridonio i programskoj konsolidaciji njihove međunarodne organizacije. On sam nastavio je otkrivati složenost iza maske jednostavnosti.

Opću definiciju industrijskog dizajna, koja uspješno sažima svu množinu čimbenika što sudjeluju u procesu konstituiranja oblika industrijskog proizvoda - od funkcionalnih, simboličnih ili kulturnih aspekata individualne i društvene potrošnje do ekonomskih, konstrukcijskih i sistemskih aspekata proizvodnje i distribucije - bitno je relativizirao napomenom da industrijski dizajn nije autonomna djelatnost već je podložna strogo predodređenim prioritetima. U sistemu u kojemu je robna razmjena na snazi, oblikovati predmet i oblikovati robu u pravilu je ista djelatnost(4).

3. Jesu li nam pojmovi jasni?

Isto otkriće pojmovnog mišljenja nije ubrzalo genetske promjene na kojima se evolucijski proces zasniva, povijesni razvoj kulture bio je sposoban nadići genetski ograničene mogućnosti svojih članova. Ali, upozorava Konrad Lorenz, kultura je živi sustav kao i svaki drugi, pa premda je od svih postojećih na planeti najsloženiji, i dalje je podložan prirodnim zakonima koji vladaju organskim svijetom(5).

No, baš se zbog toga poželjna i neminovna promjena socijalnog ponašanja u suvremenu društvu mora dovesti u vezu s neminovnošću promjene kulture a time i povijesne svijesti. Za dizajnere to znači preispitati pretpostavke svoga djelovanja kako bi mogli pridonijeti preobražaju kulture na globalnoj razini. Uviđajući to i Anthony King je nedavno napomenuo kako bi bilo posve pogrešno društvo i kulturu, društvenu organizaciju ili društveni proces poimati izvan konkretnoga fizičkog i prostornog konteksta, ali je uočio i činjenicu da glavina teorije koja se bavi društvenim odnosima i kulturom ne pridaje primjerenu ulogu materijalnoj stvarnosti i izgradnje okoline u proizvodnji i reprodukciji društva(6).

Isto bi se moglo reći i za ulogu novih tehnologija. Veliki projekti informatizacije prihvaćaju se kao korak k mondijalizaciji, s uvjerenjem da je kvantitativna, prostorna ekstenzija ekonomske aktivnosti i tehnike sama po sebi napredak. Pri tome se zaboravlja i na prostorno-vremenski paradoks modernog doba: informacijsko-komunikacijske tehnologije djeluju obratno na dimenziju prostora nego na dimenziju vre-

mena: prostor šire a vrijeme usitnjaju. O tome bi valjalo ozbiljno promisliti i pitati se što to znači za uspostavljanje svjetskog društva. Što je u tome univerzalno, važno za afirmaciju svih ljudskih vrijednosti, a što uniformno što ih osakaćuje i reducira?

Valja shvatiti da se sve to zbiva u n u t a r kapitalističke formacije koja povijesno nije prekoračena, ali je kapitalizam neizmjereno prekoračio proizvodnu sferu u užem smislu koja je bila njegova materijalna i konceptualna osnovica. "Dokolica i saobraćaj, obitavališta i uređenje okoline, kulturno stvaranje i upravljanje socijalnim poremećajima, znanstvenost i novo siromaštvo, sve se to kupuje i prodaje, sve se to hrani cvatućim operacijama sponzoriranja i publiciteta ..."(7).

U svemu tome dizajn ne može biti neutralno oruđe. Kao prefiks prodaje u marketinškom medijskom posredovanju on je od procesa postao roba, pa se tako pokušava depolitizirati baš kad njegova politička uloga postaje zaista važnom. Jer, kako se ovo stoljeće bliži svome kraju, tako ipak ulazimo u novo "moderno" doba. A za rehabilitaciju "modernog" pomoć dizajna bit će prijeko potrebna. Toj potrebi, koju John Thackara naslućuje, svakako ide u prilog i ovo njegovo lucidno razlikovanje: proklamacijom kraja "napretka" kao ideala postmodernizam se suprotstavio idealiziranoj, ahistorijskoj verziji modernizma; postmodernisti su, zajedno s povjesničarima, razdvojili modernizam kao umjetnički pokret od promjena u znanosti, tehnologiji, društvenim, političkim i ekonomskim uvjetima. Stoga i raspravu o kulturnoj modernizaciji odvajaju od rasprave o socijalnoj modernizaciji, ostajući tako na površinskim pojavama(8).

4. Povijest i/ili evolucija

Prosvjetiteljsko nasljeđe, koje je posljednjih desetljeća i intelektualno i politički na udaru, nije nešto što se može olako otpisati iz iole odgovorne rekapitulacije povijesnoga razvoja moderna čovjeka i njegovih aspiracija k uljuđenju. Jer, u pitanju je ne samo povjerenje u znanstvenu spoznaju svijeta, s osloncem na koju se moderni čovjek i upustio u njegovo mijenjanje, nego i sučeljenje s neizvjesnošću čovjekove vlastite sudbine.

Norbert Elias, međutim, drži da je bitan nedostatak suvremenih znanosti, poglavito onih koje poput sociologije uključuju visoke razine sinteze, baš u tome što je model ljudskih bića kojim se one služe zbrkan; nijedna od njih u sadašnjem obliku nije kadra pružiti temeljnu informaciju nužnu za temeljni model ljudskih bića. U razvoju čovječanstva tek se onedavna uvažavaju kauzalna objašnjenja, i većina ljudi još uvijek se pita: "Tko je stvorio svijet?", a ne: "Koje su promjene dovele do današnje konstelacije svemira?".

Danas, kad je znanje toliko naraslo, relativno je lako razlučiti žive subjekte od neživih objekata, ali sumnje o naravi toga znanja nisu nestale, nije prestala rasti neizvjesnost o odnosu između znanja i onoga što drži da predstavlja(9).

Ipak, smatra Elias, sama ljudska bića jedan su od najrjeđih događaja u prirodi i imaju dovoljno vremena a možda i priliku da svoj život s drugima učine ugodnijim, udobnijim i smislenijim nego što je bio dosad. Nitko drugi to ne može učiniti umjesto njih, oni sami moraju to učiniti. I nije vjerojatno da će u idućih nekoliko milijuna godina što im preostaju naći nešto bolje od toga čemu bi mogli težiti.

5. Načelo ideala i iskrivljenost komunikacije

Oživljavajući Hegelovu tezu da su liberalnodemokratske države francuske i američke revolucije nagovijestile kraj povijesti jer su označile kraj evolucije ljudske misli o primarnim načelima, američki Japanac Francis Fukuyama iznio je prije tri godine mišljenje da je ta krajnja točka ideološke evolucije čovječanstva odista dosegnuta, i da je univerzalizacija liberalne demokracije završni oblik ljudske vladavine. Iako pobjeda liberalizma u stvarnom, materijalnom svijetu još uvijek nije potpuna, Fukuyama drži kako postoje jaki razlozi za vjerovanje da je, dugoročno gledano, ideal taj koji će upravljati materijalnim svijetom. Ljudska se priroda u tijeku posljednja dva milenija toliko izmijenila da je naša suvremena demokratsko-egalitarna svijest postala stalna tekovina, dio naše fundamentalne "prirode" baš kao i naša potreba za snom(10).

Istina je historijski relativna, i baš zbog toga, smatra Fukuyama, svako zaključivanje koje ne vodi računa o kraju povijesti dovodi do toga da historicizam degenerira u jednostrani relativizam, ili se potkopava svaki oblik napretka.

Kojem vremenu odista pripadamo i tko sve od nas, za koga je ovo vrijeme historijsko a za koga posthistorijsko, i tko smo mi o kojima je naša riječ - o tome je Michel Foucault posve drukčije prosuđivao. Takva pitanja smatrao je svojstvenima za pripadnost modernoj, jer je za nju visoka vrijednost sadašnjosti nerazdvojiva od očajničke žudnje da se ona zamisli drukčijom nego što jest. I da se preobrazi, ne razaranjem nego poimanjem onoga što u njoj odista jest(11).

Kao moderni mi baš i stvaramo sebe neprekidnim propitivanjem naše sadašnjosti. Taj nam je zadatak zajednički, i time činimo dio jedinstvene moderne, ne kao transcendentalni znalci nego kao dijaloški prepleteni postavljajući pitanja. Naša sloboda neće se roditi nekim dostupom "istini" prema samostojnim zakonima razuma, niti iz nekog "autentičnog" odnosa spram našega "istinskog sebstva", već se moramo vratiti kontingenciji svijeta i našem odnosu s njim(12).

Ideja neograničene komunikacijske zajednice, koja i z n u t r a transcendira postojeće granice društvenog prostora i povijesnog vremena, već je kod Charlesa Piercea bila nadomjestak ideje o bezuvjetnoj ili bezvremenskoj naravi apsolutne istine. Njoj je moguće približiti naše stvarne argumentacijske situacije onoliko koliko odista nastojimo čuti svaki iole relevantan glas, osloniti se na raspoloživo znanje i suglasiti se ili odbiti suglasnost snagom boljeg argumenta(13).

To Habermas kaže unatoč vlastitoj spoznaji da je komunikacija sistemski iskrivljena. Iskrivljenost proizlazi iz iskrivljenja u reprodukciji svijeta života, koje se odvija posredstvom svijeta sistema, to jest tržišta i države, odnosno njihovih medija novca i moći, koji od aktera zahtijevaju strateško držanje.

6. Permanentna revolucija kapitala

Kao društvena snaga kojom osobe mogu pojedinačno raspolagati, novac je osnova individualne slobode. Zahvaljujući njoj možemo se razviti u slobodno misleće pojedince, bez izravnog pozivanja na druge. Svojom sposobnošću da pomiri individualnost, drugost i krajnju društvenu fragmentaciju novac ujedinjuje. Ta temeljna veza koja je određivala društvene uvjete kapitalističke modernizacije nije se ni u čemu izmijenila u vrijeme postmoderne. Proizvodnja za profit ostala je temeljni princip organiziranja ekonomskog života koji kao invarijantna oblikovna snaga djeluje u povijesno-geografskom razvoju. Stoga sve recentne događaje David Harvey tumači jedinom bitnom promjenom: promjenom u režimu akumulacije kapitala(14).

S tim je, naime, povezan i način društvene i političke regulacije. Pod načinom regulacije Harvey razumije korpus interioriziranih pravila i društvenih procesa kojima se rješavaju problemi organiziranja radne snage u svrhu akumulacije kapitala u pojedinom mjestu i vremenu i postiže odgovarajuća konzistencija individualnog ponašanja sa shemom reprodukcije. U tom smislu on i argumentira svoju postavku da je pomak od fordizma k fleksibilnom režimu akumulacije ono što bitno karakterizira recentnu povijest(15).

Harvey naglašava jednu već zaboravljenu konstataciju, da je kapitalizam revolucionarna snaga svjetske povijesti koja svijet neprekidno nanovo oblikuje u nove i često neočekivane konfiguracije. Objektivne koncepcije vremena i prostora nužno se stvaraju materijalnom praksom i procesima koji služe reprodukciji društvenog života. Onoliko koliko se materijalne prakse društvene reprodukcije razlikuju geografski i historijski, i društveno su vrijeme i društveni prostor različito konstruirani.

7. Moć tokova umjesto tokova moći

Evoluciju društva futurolozi općenito običavaju predskazivati na temelju linearnih ekstrapolacija svojstava novih tehnologija a da ne vode računa o povijesnom posredovanju socijalne organizacije. Ne uviđaju da svaka veća preobrazba u procesu kojim kapital reproducira sebe i širi svoje interese djeluje i na čitavu organizaciju društva. Upozoravajući na to, Manuel Castells u sadašnjoj konverziji društvene i tehnološke promjene razaznaje nastajanje nove tehnološke paradigme koja najavljuje i nov način razvoja: uspostavlja se prisniji odnos između kulture, znanstvenog znanja i razvoja proizvodnih snaga. Simbolička sposobnost samog društva, kolektivna kao i individualna, usko je vezana za taj razvojni proces. Što društvo više olakšava razmjenu informacijskih tokova i decentralizirano generiranje i distribuiranje informacija, to će njegova kolektivna simbolička sposobnost biti veća. Strukturalno određena sposobnost rada da procesira informaciju i generira znanje sada je više nego ikad materijalni izvor produktivnosti, a stoga i ekonomskog rasta i društvenog blagostanja(16).

Glavni učinak organizacijske logike koju izaziva informacijska tehnologija jest u tome što operacije mnogih organizacija postaju bezvremene, jer njihovi informacijski sistemi međusobno komuniciraju po programiranim vremenskim obrascima. Tako je za postojanje, funkcioniranje i izvršenje mnogih organizacija presudan upravo prostor tokova informacija između organizacijskih jedinica i različitih organizacijskih mreža. Organizacijska logika sada je zavisna od prostora tokova a ne od određena mjesta. Ti su tokovi strukturirani usmjerenošću, instrukcijama i infrastrukturom informacijskih sistema, a što više organizacije od njih zavise, to manje organizacijska logika zavisi od socijalne. Rastuća napetost između mjesta i tokova mogla bi u krajnjoj analizi pokazati kako se tokovi moći postupno preobražavaju u moć tokova(17).

Kapital se uvijek kretao svijetom, ali je tek u novije vrijeme postalo moguće da individualne svote kapitala dnevno operiraju u globalnim razmjerima. Ta fundamentalna promjena socioekonomske organizacije najviše je pridonijela formiranju takozvanog "globalnog grada". Globalni grad sažima svu proturječnu logiku prostora tokova. I dok određuje sudbinu mnogih zemalja i naroda rasprostranjenim točkama svojih kamatnih stopa, živi u strahu od nekontrolirana društva koje nastaje na njegovu vlastiti teritoriju. Globalni grad kolabira informacijske tokove u društvenu materiju. Tradicionalne strukture socijalne i političke kontrole nad razvojem, radom i raspodjelom podlokane su bezmjesnom logikom međunarodne ekonomije. Krajnji izazov te bitne dimenzije restrukturiranja kapitalizma jest vjerojatnost da će lokalne države i narodi izgubiti svaki nadzor nad svojim životima, ako se ne iznađe demokracija koja će spojiti prostor tokova sa snagom mjesta(18).

Bilješke:

- 1 William Morris: *News from Nowhere*, Logmans, Green and co., London New York Toronto, 1935., str. 1; 4; 7-8; 67; 74; 79; 81; 83-84; 94; 107; 108; 110
- 2 Isto, str. 121-122; 209-210
- 3 Tomas Maldonado: "How to fight complacency in design education?", *BIT-International* 4/1969, Zagreb, str. 22; 24-26
- 4 Tomas Maldonado: *Disegno industriale: un riesame*, Feltrinelli, Milano, 1976., str. 9-11
- 5 Konrad Lorenz: *Temelji etologije*, Globus, Zagreb, 1989., str. 373; 375
- 6 Anthony King: "Architecture, Capital and Globalization of Culture", *Theory, Culture & Society*, Vol. 7 No. 2-3, June 1990, str. 389; 404
- 7 Jean Chesneaux: *Modernité-monde, La découverte*, Paris, 1989., str. 25; 84; 193
- 8 John Thackara: "Beyond the object in design", *Design After modernism*, Ed. by J. Thackara, Thames and Hudson, 1988., str. 12; 13
- 9 Norbert Elias: *The Symbol Theory*, Sage Publication, London, 1991., str. 4-5; 10-15
- 10 Francis Fukuyama: "Debate o kraju historije?", *pregled br. 252.*, 1990/91., Beograd (tromjesečnik Ambasade SAD), str. 8-9; 10-13
- 11 Romand Coles: "Foucault's Dialogical Artistic Ethos", *Theory, Culture & Society*, Vol. 18 No. 2, 1991., str. 116
- 12 Isto, str. 108; 114; 107
- 13 Jürgen Habermas: *Morality, Society and Ethics - An interview with Tobern H. Nielsen*, *Acta sociologica* Vol. 33 No. 2, 1990., str. 104-105; 106; 108
- 14 David Harvey: *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, 1989., str. 102-103; 111-112; 121
- 15 Isto, str. 124; 122; 188
- 16 Manuel Castells: *The Informational City, Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*, Basil Blackwell, 1989., str. 1-2; 11-15
- 17 Isto, str. 29; 32; 142; 169-171
- 18 Isto, str. 307; 338; 342; 347

Summary

Matko Meštrović: "Design and the 21st Century Cultural Environment"

A hundred years ago William Morris believed that by the 21st century the transition would have been realized from "commercial slavery to freedom", and in the 1960s Maldonado warned that efficient behavior no longer acted through "reduction", but through "differentiation". Proclaiming the end of "progress" as an ideal, post modernism opposed the idealized, ahistorical version of modernism, while separating cultural modernization from social modernization. A deeper insight into historical processes shows that the placeless logic of international economy has undermined all traditional structures of social and political control over development, labour and distribution. Right now the world is facing the question how to reinvent a democracy able to combine the space of information flows with the power of places.

(prijevod: Maja Šoljan)